

GEORGES BALANDIER

POLITICKÁ ANTROPOLOGIE

edice
STUDIE

PODOBA TRADIČNÍHO STÁTU

Stát se poté, co byl privilegovaným objektem všemožných politických úvah, zdá být diskreditován do té míry, že G. Bergeron svou teorii státu uzavírá provokativním tvrzením, že stát není hlavním teoretickým konceptem.⁷⁸⁾ Jeví se už pouze jako „jedna z historicky možných konstrukcí, skrze niž kolektiv utvrzuje svou politickou jednotu a završuje svůj osud“, jak ve své definici uvádí J. Freund,⁷⁹⁾ přičemž vychází z koncepcí Maxe Webera, jenž redukuje stát na jeden z „historických projevů“ politična, který charakterizuje především vývoj evropských politických společností od 16. století a nachází svůj vrchol v nástupu moderního státu.

Širší interpretace státu, které jej ztotožňují s každou autonomní politickou organizací, jsou na ústupu⁸⁰⁾ a ani analýza fenoménu politična se už nespojuje s teo-

78) G. Bergeron, *Fonctionnement de l'Etat*, Paříž 1965.

79) J. Freund, *L'essence du politique*, Paříž 1965.

80) Pro ilustraci tohoto hlediska lze použít studii W. Kopperse nazvanou *Remarques sur l'origine de l'Etat et de la société*, in *Diogenes*, 5, 1954.

rií státu, jejíž heuristická hodnota poklesla dávno před proměnami, které skutečné státy prodělaly. Tento vývoj lze částečně vysvětlit na základě pokroku v antropologii, jenž vedl k uznání „jiných“ politických forem a k diverzifikaci politické vědy, která musela začít vykládat nové aspekty politických společností v socialistických zemích a v zemích vzniklých z bývalých kolonií. Odborníci jsou nuceni na základě dosažených znalostí i vývoje reálných faktů posunout těžiště svých úvah; ti z nich, kteří tak učinili, již státem, onou „institucí všech institucí“, nejsou zdaleka tolik fascinováni. D. Easton už dříve vystihl tuto situaci, když upozornil na nedostatečnost určení politické oblasti pouze na základě státnosti. Takové definice totiž vedou k více či méně explicitnímu přesvědčení, že před vznikem moderního státu prakticky žádný politický život neexistoval; vedou ke studiu *jedné* formy politické organizace a podněcují k zanedbávání výzkumu specifčnosti fenoménu politična; upřednostňují neurčitost v té míře, v níž je stát pojímán jako obecný rámec s nejasně vymezenými hranicemi (D. Easton, *The Political System*, 1953). Tato diskuse zůstává stále otevřená. Politická antropologie do ní může přispět tím, že se pokusí přesně stanovit podmínky, které jsou nezbytné pro užívání pojmu stát v případě některých společností, jejichž uspořádáním se zabývá, a že bude věnovat zvýšenou pozornost otázkám geneze, charakteru a forem prvotního státu. Měla by se tedy zabývat – ovšem na základě nových informací a vědeckých prostředků – některými problémy, které vyvolaly její zrod.

1. Diskuse o pojmu státu

To nejširší pojetí interpretace čini ze státu atribut veškerého života ve společnosti, určitý způsob sociálního uspořádání, který se objevuje v okamžiku, kdy obecně převáží kulturnost, a konečně nutnost, vyplývající ze „samotné podstaty lidské přirozenosti“. Je tedy ztotožňován se všemi prostředky umožňujícími vytvářet a udržovat řád v rámci sociálně determinovaného prostoru: „začleňuje se do místního uskupení“.⁸¹⁾ Tento způsob vidění je častý zejména mezi konzervativními teoretiky, kteří stát tak rádi velebili, a tím jej zbavovali jeho historického aspektu. Například pro de Bonalda je stát *prvotní* skutečností, nástrojem, jehož pomocí zajišťuje svou vládu *každá* společnost. V podobném smyslu – jenž vzdáleně odkazuje na politické myšlení Aristotelovo – je stát ztotožňován s nejrozšířenějším společenstvím, s nejvyšší sociální jednotkou, s globální organizací společnosti. Historik E. Meyer nám v tomto smyslu předkládá následující definici: „Státem nazýváme dominantní formu uskupení, jehož podstatou je vědomí všeobecné jednoty, vycházející z něj samého.“ (*Histoire de l'Antiquité*, 1912) Identifikačními kritérii státního uspořádání je tedy jeho totalizující charakter, autonomie a schopnost ovládat. Právníci se museli sklonit před těžkostmi vyplývajícími z užití pojmu stát v širším smyslu, omezit jeho užívání a definovat stát jako systémem platných právnických norem. Kvalifikuji jej jako

81) W. Koppers, L'origine de l'Etat. Un essai de méthodologie. in *Vf Congrès int. Sciences anthrop. et ethnol.*, II, 1, 1963.

právnícký fenomén a zdůrazňují, že dosáhl institucionální moci na nejvyšším stupni. Tato interpretace je ovšem chybná, neboť redukuje státnost na její „oficiální“ aspekty a nevidí problémy v patřičné rovině, která je především politická.

Mezi těmito dvěma přístupy, laxním a restriktivním, se nacházejí ostatní všeobecně rozšířené definice. Charakterizují stát třemi základními aspekty: odkazem k prostorovému rámci, k *určitému území*; souhlasem obyvatelstva, sídlícího uvnitř jeho hranic; existencí více či méně komplexních organických struktur, jež tvoří základ politické jednoty. Tato kritéria nejsou nijak specifická; nacházíme je i v pokusech o vymezení politické oblasti jako takové⁸² a lze je také použít při vymezení nejrůznějších politických společností, takže zavádějí příliš tolerantní výklad pojmu stát. Toto váhání a tato nejistota ostatně svědčí o mnohém a ukazují, jak neshodné je pochopení nestátní politické organizace, dokonce i v případě takzvaných kmenových společenství. Došlo k četným pokusům přesně definovat alespoň jeden referenční typ, totiž moderní stát vytvořený v Evropě, který by mohl sloužit jako model pro nové, právě se utvářející politické společnosti. J. Freund se za tímto účelem uchyluje k „ideální metodě, typické pro Maxe Webera“. Zdůrazňuje tři rysy státu. První z nich byl zdůrazněn již velkým německým sociologem a spočívá v přísném rozlišování „mezi vnějším a vnitřním“: v otázce svrchovanosti je totiž stát naprosto nekompromisní; druhým rysem je ohraničenost státní politické jednotky: ta určuje „uzavřenou

82) Srovnej kapitulu II: Oblast politická.

společnost“ ve weberovském smyslu, která zaujímá striktně vymezený prostor; třetím rysem je totální přivlastnění politické moci, které se staví proti všem formám moci privátního původu. I tato ideální konstrukce moderního státu ovšem naráží na těžkosti, neboť první z uvedených rysů lze připsat všem formám politické jednotky, zatímco další dva mohou vymezovat, alespoň orientačně, některé státy, kterým říkáme tradiční. Freund je tak nucen zdůraznit kritérium, které považuje za rozhodující: státní racionalitu. Ta mu umožňuje stavět „instinktivní“ politické výtvory (kmeny nebo města) a „improvizované“ politické struktury, vzešlé z dobovačných válek (císařství nebo království), proti státu, jenž je „dílem rozumu“; to mu nijak nebrání uzнат, že každý státní útvar zůstává produktem progresivní racionalizace existující politické struktury.⁸³

Problémy sociologie státu byly pravidelně opouštěny dříve, než byly vyřešeny či dokonce nastoleny. Právě uvedená interpretace tedy nachází východisko v koncepci státu jako rozumové představy a realizace inspirované Hegelovou politickou filozofií. Následkem toho stojíme před otázkou: nabízejí filozofové politická odpovědi, které sociologové a antropologové zatím nedokázali přinést? Tato otázka je tím naléhavější, že přínos zmíněných filozofů byl často znevažován vzhledem k normativnosti, náboženskosti nebo rozporům, které bývají skryty v podtextu jejich teorií. Nelze se ovšem prostě vydat cestou konfrontace, ta by nikam nevedla; je třeba spíše poukazovat na jejich vědeckou

83) J. Freund, *L'essence du politique*, s. 560n.

platnost a účinnost. Například při srovnání pasáží, které Hegel věnuje pohanskému státu, s teoriemi některých antropologů – jmenujme alespoň afrikanistu Maxe Gluckmana – o tradičním státu mezi nimi nacházíme jistou signifikantní podobnost. Na obou stranách je kladen důraz na etnické základy prvotního státu, na vnitřní protikladnost, která proti sobě staví jednotlivá pohlaví, příbuznost v širším smyslu a státní organismus, a na v podstatě nerevoluční charakter státu, který je spojován se „světem“ a společností, jejichž vývoj je chápán v dynamické rovnováze.

Než zhodnotíme přínos politické antropologie, měli bychom se vypořádat s některými poznatky převzatými ze sociologických teorií státu. Marx ukazuje, že stát nepředstavuje emanaci transcendentní racionality ani projev racionality, která je společnosti vlastní. Z různých hledisek naznačuje přínos státu pro společnost, přičemž si vždy uchovává kritický odstup. 1) Stát je ztotožňován s organizací společnosti; jde o zcela jasné tvrzení: „Stát je organizace společnosti.“ 2) Stát představuje „oficiální souhrn“ společnosti; Marx to ve svých dopisech upřesňuje poznámkou: „Předpokládejte určitou občanskou společnost a dostanete určitý politický stát, jenž bude pouze oficiálním výrazem této občanské společnosti.“ 3) Stát je fragmentem společnosti, který se nad ni povznáší; je produktem společnosti, která dosáhla jistého stupně vývoje. Tyto definice nejsou vzájemně ekvivalentní ani komplementární, ani zcela kompatibilní. Celému problému se lze vyhnout, pokud se přidržíme třetí interpretace, té nejvíce vulgarizované, na níž založil svou teorii státu B. Engels:

„Společnost si vytváří určitý organismus za účelem obrany svých společných zájmů proti vnitřním a vnějším útokům. Tímto organismem je státní moc. Ihned po svém zrodu se stává na společnosti nezávislá, a to tím více, čím rychleji se stává organismem určité třídy a čím razantněji prosazuje nadvládu této třídy.“⁸⁴⁾

Marxistický přístup přes všechny nevyřešené problémy přece jen položil základy sociologie státu. Výsledná teorie může být plným právem nazývána sociologickou a historickou, neboť ze státu činí produkt společnosti, a to produkt dynamický, protože ukazuje, že vnitřní rozpory a konflikty ve společnosti jej činí nezbytným, a produkt kritický, protože jej chápe jako *oficiální* výraz společnosti a „první ideologickou moc nad člověkem“.

Proudhonova politická sociologie také obsahuje kritickou teorii státu, tak radikální, že se mění v totální odpor proti všem politickým systémům, jejichž jediným cílem je udržovat tyž respekt před státní autoritou. Proudhon odhaluje obecně sdílený omyl, který spočívá v tom, že státu je připisována specifická realita, která má moc sama o sobě. Stát má totiž svůj původ v životě společnosti. Tím, že vyjadřuje a ustavuje sociální vztahy hierarchie a nerovnosti, zmocňuje se síly společnosti, z níž emanuje, a současně zůstává mimo ni; provádí tak skutečnou lichvu s její „kolektivní silou“. Vztah politična ke společnosti je zde přirovnáván ke vztahu, který spojuje kapitál a práci: život společnosti a centralizovaný stát nutně stojí radikálně proti sobě, jak o tom svědčí následující schéma:

84) B. Engels, *Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filozofie*, 1888.

Život společnosti	→ Směna	Zákon reciprocit
Stát	→ Autorita Donucení	Nonreciprocita

Proudhon ještě více než nerovnosti, které zakládají stát, zdůrazňuje rozpor mezi společnostmi a státem: rozpor mezi mnohočetným (sociální život se vyznačuje pluralitou vztahů mezi jednotlivými skupinami) a jednotným (stát směřuje k posilování vlastní jednoty), mezi spontánním a mechanickým, mezi proměnlivým a stálým, mezi tvořením a opakováním.⁸⁵⁾ První z těchto rozporů zakládá Proudhonův požadavek „decentralizace“ nebo „politické federace“. Vyvolává rovněž neutuchající rozpor, na nějž jasně poukázali politizující antropologové a který se objevuje uvnitř *kždé* společnosti, totiž rozpor mezi segmentárním a unitárním. Proudhonovská teorie politická podtrhuje některé metodické požadavky: nutnost pochopit pohyb, jímž si společnost vytváří stát, zachytit jej v jeho vztahu ke společnosti jako celku, pochopit jej jako oficiální (a symbolický) výraz sociální a jako nástroj zachování ustavených nerovností.

Durkheim usuzuje, že stát je výsledkem rozdělení společenské práce a proměny forem solidarity, a snaží se ukázat, že stát je pouze jednou z historických tváří, jež na sebe bere politická společnost. Dbá ostatně na patřičné rozlišování jednoho od druhého: stát je organismus, který převládá v souhrnu sociálních skupin,

85) Viz analýzu P. Ansarta, *Sociologie de Proudhon*, Paříž 1967.

jež konstituují politickou společnost. Tato specializovaná skupina se svrchovanou autoritou je místem, kde jsou organizovány porady a přijímána rozhodnutí, jež zavazují celý kolektiv. Tato interpretace vede ke koncepci státu, kterou bychom mohli nazvat mystickou. Metaforicky lze říci, že Durkheim charakterizuje stát na základě jeho schopnosti „myslet“ a „jednat“ a dělá z něj činitele společenského myšlení. Uděluje mu tak funkci ochránce proti nebezpečí vzniku despotismu ve společnosti, neboť podružné skupiny mohou být státem ohrožovány a naopak, zatímco rozšíření jeho působnosti vede ke zvýšené míře svobody a důstojnosti individua. Durkheim tedy nic nepřebírá z dřívějších kritických teorií a skrze svou „podivně abstraktní a intelektualizující koncepci“, jak píše L. Coser, zvětšuje stát, přičemž opomíjí donucování, k němuž se uchyluje, a dvojnásobnost jeho vztahu ke společnosti.⁸⁶⁾ Přestože Max Weber ztotožňuje vývoj státu s pohybem racionalizace, na níž je založena moderní civilizace, věnuje méně pozornosti dějinné struktuře státu než interpretaci fenoménu politická v jeho obecném významu. Klade důraz na jeden z charakteristických rysů, odhalený durkheimovskou analýzou: stát je nástrojem nadvlády, uskupením nárokujícím si monopol na legitimní fyzické donucení – a disponujícím aparátem vybudovaným za tímto účelem, do něž patří i vojenské síly; jako každá vládnoucí skupina světa je i on určené menšině prostředky pro řízení a směro-

86) Srovnej zejména E. Durkheim, *De la division du travail social*, Paříž 1893 a *Leçons de sociologie* s předmluvou C. Davyho, Paříž 1950.

vání veškeré činnosti společnosti. V tomto smyslu je stát podněcován k zasahování ve všech oblastech, což si může dovolit díky své „racionální“ správě. Lze jej definovat jako rozvinutou a trvalou formu dominantní skupiny a jako činitele pokročilé racionalizace politické společnosti. Max Weber nevytvořil žádnou dynamickou a kritickou teorii státu, dokázal se však vyhnout léce jistého zbožnění, do níž se nechal vlákat Durkheim. Weber především docenil Proudhonův poznatek, který činí paralelu mezi vztahem státu k sociálnímu životu a vztahem náboženství (nebo církve) k životu morálnímu. Odhalil tak podobnost mezi vývojem státní struktury a vývojem struktur jednotlivých církví, které ustavují skutečnou hierarchickou moc. Weberovské analýzy tak předjímají nedávné interpretace státu, například antropologa Leslieho Whitea, který užívá pojem *stát-církev* a z těchto dvou hledisek zkoumá též mechanismus integrace a regulace občanských společností.⁸⁷⁾

2. Nejistoty politické antropologie

Výše zmíněné filozofické a sociologické orientační body nám pomáhají lépe situovat pokusy politických antropologů o vymezení takzvaného tradičního státu a o stanovení podmínek jeho postupného vznikání. Jejich dílo naráží na zatím nesnadno překonatelné obtíže, projevující se na jedné straně v rovině zřetelné di-

87) K dalšímu studiu politické sociologie Maxe Webera srovnej jeho *Gesammelte politische Schriften*, 2. vyd., Tübingen 1958.

ferenciace mezi politickou organizací a státem, na druhé straně v rovině typologické, v níž musí být státní společnost oddělena od podobných sociálních forem, zejména od společností s náčelnickým systémem. Uvažované definice jsou všeobecně příliš široké, a chybí jim tedy specifičnost. Podle R. Lowieho „stát zahrnuje obyvatele pevně určeného území, kteří uznávají legitimnost síly, pokud je užívána jednotlivci, které přijímají jako své náčelníky nebo vládcy“ (*Social Organisation*, 1948). Teritoriální rámec, oddělení vládnoucích a ovládaných, legitimní užití donucování, to by tedy mohly být charakteristické rysy umožňující identifikaci „primitivního“ státu. Ve skutečnosti jsou tyto rysy nutné, avšak nikoliv dostačující, neboť se vztahují také na politické společnosti, o nichž se soudí, že nejsou založeny na státním aparátu. Stejná nejistota přetrvává v případě definic, které se omezují na chápání státu jako „nástroje udržení politického řádu v pevných teritoriálních hranicích“. Nové rysy se naopak objevují s upřesněním, že stát ve své nejprostší formě vzniká tehdy, jakmile se *jedna* rodová skupina trvale zmocní moci a využívá ji pro řízení kolektivu, pro vnucování své vůle. V tomto případě se do popředí dostává jako podstatný rys vydělení specializované skupiny, která si získává odstup od vztahů existujících na základě příbuzenství a disponuje mocenským monopolem a privilegii. V jistém smyslu z toho vyplývá zhodnocení teritoriálního kritéria a zdůraznění funkce udržení sociálního řádu.

Americký antropolog Leslie White se snažil vymezit stát skrze jeho formy a funkce. Definuje jej z tohoto pohledu jako útvar, který na sebe bere břímě zachová-

ni „integrity socio-kulturního systému, jehož je součástí“, a to proti vnějšímu i vnitřnímu ohrožení, což předpokládá schopnost mobilizovat lidské i materiální zdroje a možnost opřít se o organizovanou sílu. Tato role zachování „systému jako jednoho celku“ překrývá jeho další, poněkud specifitější funkci, totiž udržení vztahů založených na podřízenosti a vykořisťování. Státní organizace musí být dovedena k „zásadní a hluboké diferenciaci“, kterou v sobě ukrývají *všechny* formy občanské společnosti, k rozdělení, které na jednu stranu staví dominantní a vládnoucí třídu (krále, šlechtu, kněžstvo a válečníky) a na druhou stranu třídu podřízenou (svobodné dělníky a sedláky, služebníctvo, otroky), která zajišťuje veškerou materiální produkci. Už prvotní forma státu se jeví jako produkt této nerovnosti, kterou dále rozvíjí pomocí ochranného dohledu nad ekonomickým systémem, který ji pomáhá uskutečňovat, pomocí zachování „třídní“ struktury, která ji vyjadřuje, a zadržováním sil, které se snaží o její zničení. Tato interpretace, stejně jako marxistická teorie, jíž se ve spojení s funkcionalismem inspiroje, charakterizuje stát na základě jeho ztotožnění s „politickou a organizovanou vládnoucí třídou“. Specifitnost tradičního státu musíme potom zčásti hledat také ve vzájemném překrývání politických a náboženských prvků, na které upozorňoval už Spencer a které White zdůrazňuje tvrzením, že stát a církev jsou jen dvě stránky politického mechanismu (*The Evolution of Culture*, 1959).

Jeden z nejvýznamnějších strůjců politické antropologie S. Nadel usiloval o vyjasnění základních pojmů. Politickou organizaci definuje dvěma hlavními rysy:

1) její všezahrnující schopnosti: obsahuje v sobě „všechny instituce“, které zajišťují řízení a uchování společnosti jako celku; 2) jejím monopolem na legitimní užití moci a nejzazších sankcí, proti nimž není odvolání. Stát lze tedy charakterizovat jako specifickou formu politické organizace. Nadel ve svém velkém díle *A Black Byzantium* (1942) určuje v podstatě tři rozlišovací kritéria: 1) teritoriální suverenitu: stát je politická jednotka založená na této suverenitě, která má mezikmenové nebo mezirasové základy, a příslušnost, kterou svým příslušníkům uděluje, závisí na pobytu nebo narození na pevně určeném území; 2) centralizovaný vládní aparát, který zajišťuje ochranu zákonů, udržení řádu a eliminaci každé nezávislé činnosti; 3) specializovanou a privilegovanou vládnoucí skupinu nebo třídu, vydělující se svou výchovou, svým statutem a organizováním zbytku obyvatelstva – tato skupina nebo třída si činí monopol na mašinerii politického rozhodování. Nadel spatřuje ve státu zvláštní formu politické organizace, v dějinách i v moderní době realizovanou v určitém počtu případů, z nich lze jen nesnadno vytvořit nějaký určitý typ; setkáváme se zde totiž s „přechodnými formami“, jež nemají všechny rysy, které jsme právě zmínili. Kdybychom dovedli Nadelovu analýzu do nejzazších důsledků, zjistili bychom, že tradiční stát existuje mnohem častěji jako určitá tendence než jako útvar v plně konstituovaném stavu.

Důkladnější soupis definic vzniklých v rámci politické antropologie se nezdá být příliš užitečný, neboť se v nich odrážejí všechny obtíže, s nimiž se postupně setkávaly sociologické teorie státu a jež se v nich pro-

jevují silněji než kritická náročnost. Je třeba spíše prozkoumat a vyhodnotit hlavní užívaná kritéria.

a) *Teritoriální pouto*. Podobně jako H. Maine a L. Morgan charakterizuje i Lowie primitivní stát prostřednictvím role, kterou hraje teritoriální princip; dodává však, že je celkem slučitelný s principem příbuznosti a liší se od něj pouze převahou místních svazků, které podmiňuje:

„Základní problém státu nespočívá v onom nebezpečném skoku, kdy staré národy přešly od vlády na základě osobních vztahů k vládě spočívající v prosté teritoriální blízkosti. Jde spíše o zkoumání procesu, jehož prostřednictvím se posilovaly místní svazky, neboť je třeba si uvědomit, že jsou přinejmenším stejně staré jako ty ostatní.“⁸⁸⁾

R. Lowie poté ještě implicitně připojuje kritérium *rozsahu* nebo *míry*, když tvrdí, že založení státu předpokládá schopnost zachovat „jednotu“ i při rozšiřování hranic bezprostřední příbuznosti a prostorové blízkosti. Do popředí se tak dostávají dva prvky: jednota realizovaná v teritoriálním rámci a rozšiřování politické společnosti podřízené státnímu aparátu.

L. White provádí své výzkumy stejným směrem: jde mu o to, jak „se z lokalizovaných příbuzenských skupin stávají uvnitř politického systému teritoriální jednotky“. Tato transformace je podle něj spojena se změnami v početnosti kmenů a rodů: jakmile se začnou rozšiřovat, dochází k oslabení příbuzenských svazků a celá organizace, vybudovaná na základě příbuzen-

88) R. Lowie, *The Origin of the State*, 1927, s. 73.

ství, se začíná hroutit pod svou vlastní tíhou. Potom začne převládat teritoriální faktor: „Časem se vyvinul specializovaný koordinační, integrační a administrativní mechanismus a základnou sociální organizace se místo příbuzenství postupně stalo vlastnictví; nejvýznamnějším principem politické organizace se tak spíše než příbuzenská skupina stává územní jednotka.“⁸⁹⁾ Tuto interpretaci dokládají nezpochybnitelné příklady. V incké říši představovaly *ayllu* původně exogamní matrilineární skupiny, z nichž se postupně staly jednotky o standardizované velikosti, připoutané k určitému území a poté připojované k větším „kmenům“, přičemž čtyři kmeny tvořily „provincii“, která představovala jednu ze čtyř částí říše; každá z nich měla v čele vicekrále, nazývaného *apo*. U Aztéků byly *calpulli* nejdříve exogamní patrilineární kmeny; po příchodu španělských dobyvatelů byly rozděleny do distriktů, z nichž každý měl vlastní kult a vlastní radu s hodnostáři; těchto distriktů bylo dvacet a byly rozděleny do čtyř oblastí, ustavených jako rámeček pro vládní moc.⁹⁰⁾ Antropologické práce ukazují, že příbuzenská organizace se může přeměnit v diferencovanou organizaci politickou na teritoriálních základech, a ozřejmují tři rysy tohoto procesu: počet obyvatel jako určující prvek mizení příbuznosti, organizace prostoru za politickým účelem a vznik vlastnických pout konkurujících některým starším osobním vztahům.

89) L. A. White, *The Evolution of Culture*, New York 1959, s. 310

90) Viz G. P. Murdock, *Our Primitive Contemporaries*, New York 1934.

Vazby mezi zmiňovanými třemi pojmy – příbuzenstvím, teritoriem a politickým – se neomezují na jediný model. Ve staré Číně a Japonsku se velice záhy vytvářely komplexní struktury, jež byly současně pozemkové a politické, a to do té míry, že soupis pozemkového majetku neumožňoval pouze inventarizovat všechny zdroje, ale stával se také nástrojem nátlaku na přerozdělování majetku a moci. V polynéském souostroví Tonga vznikla centralizovaná politická organizace a tak se rozšířila do okolního prostoru, že vytvořila celou námořní říši, která přetrvala staletí. Její vládcové *Tui Tonga* vybudovali stát, jenž je v pacifické oblasti ojedinělým jevem. V jeho rámci nicméně stále přetrvávaly vztahy vycházející z příbuzenství a z lokalizované patrilinéární skupiny (*liaa*); příbuzenství je však již poznamenáno hierarchickými rozdíly v postavení a patrilinéární skupina je ovládána systémem jednotlivých teritoriálních mocí, zavedených v provinciích. Tyto autority jsou legitimizovány držbou pozemkových práv, která panovník uděluje svým vyslancům a která usedlíky na příslušných pozemcích redukuje na pouhé obdávatele a vnucuje jim „každoroční vzdávání holdu“ v podobě vysokých naturálních dávek.⁹¹⁾ V černé Africe je situace velice různorodá. Struktury politického prostoru se zde většinou liší od struktur územních: vlastníci půdy pocházejí z náčelníkovy okruhu; kmenové autority koexistují (nevalně) s autoritami státní moci; pozemkové vlastnictví je většinou odděleno od panovnické moci.

91) Viz Giffordovo dílo *Tongan Society*, Honolulu 1929.

K upřesnění systému vztahů nastolených mezi teritoriem a půdou nám může napomoci jeden africký příklad. Jde o ugandské království Bugandů, které se konsolidovalo v průběhu 18. a 19. století a dnes má podobu moderní autokracie; jeho charakter komplexního státu nelze zpochybňovat. Jedno gandské přísloví naznačuje, že moc nad lidmi (politický vztah) je jasně oddělena od moci nad půdou (pozemkový vztah): „Náčelník neporoučí zemi, ale lidem.“ Ve skutečnosti se toto oddělení, pokud jde o rozložení práv, neprojevuje tak jasně ani tak jednoduše, dokonce i když pomineme hluboké změny způsobené kolonizací, která od začátku našeho století významně přispěla ke vzniku pozemkové aristokracie. Na jedné straně jsou kmeny a rody připoutány k půdě, kde sídlí místní autority (*bataka*) a v níž se nacházejí hroby uctívaných předků. Tyto vztahy jsou ustaveny na základě zajištěné kontinuity v rámci rodového původu, jednotlivé kmeny však nevytvářejí územní jednotky; příslušnost ke kmeni nemusí nutně znamenat pobyt na daném teritoriu, takže místní společenství jsou heterogenní. Na druhé straně představuje politická hierarchie, vzešlá z panovnické moci, různé úrovně, určené na základě kompetence a územní pravomoci: provincie, distrikty, vesnická společenství. Královská nařízení a vztahy osobní závislosti zajišťují organizaci státu, který lze do určité míry definovat jako síť vytvořenou „královými muži“: jednak náčelníky, nazývanými *bakungu* (z nichž někteří získávají svůj úřad dědičně), jednak hodnostáři, zvanými *batongole*, kteří jsou závislí na panovníkovi a současně spjatí s vesnickými záležitostmi. Obě kategorie mohou získávat „léno“, spojené s výkonem

b) *Segmentárnost a centralizovanost*. Stát je považován za „logického centralizátora“ a jeho hlavní město – středisko moci v prostoru – konkretizuje tuto převahu nad partikulární nebo místní mocí. To je všeobecně uznávaný historický proces. Ve svých prvotních formách však stát – vzhledem k technickým a ekonomickým podmínkám a k možnostem přežití sociálních vztahů nepříliš slučitelných s jeho nádvládou – jen s velkými obtížemi dovádí tuto logiku do konce. Už Ibn Khaldun v úvodu ke své *Histoire universelle* zaznamenal, že každá dynastie může ovládat pouze jistou omezenou část prostoru a ztrácí svou moc v oblastech na jeho hranicích: „Taková dynastie je mnohem silnější ve svém středu než na hranicích. Jakmile rozšíří svou autoritu až k okrajům svého území, oslabuje se.“⁹²⁾ Arabský sociolog tak upozorňuje na problémy, jež vznikají v důsledku organizace prostoru za politickým účelem. Prostředky, jimiž disponuje centralizovaná moc, aby byla patřičně účinná a aby dále trvala, úzce souvisejí s technickým rozvojem a prostředky materiální a intelektuální komunikace. Četné africké státní útvary, od říší v západním Súdánu až k lundskému státu na území Konga, se rozplynuly v příliš širokém prostoru. Vyřešit tyto problémy měl pomoci návrat k putujícím (nebo k několika) hlavním městům; kde ústřední moc nemůže nastolit svou vládu, tam přemístí své sídlo. Bugandští panovníci využívali tohoto postupu tím, že do provincií vysílali své zástupce, kteří s nimi byli v přímém spojení.

92) Ibn Khaldun, *Les textes sociologiques et économiques de la Mouquaddima*, 1375–1379, vydal G.-H. Bousquet, Paříž 1965.

Souhrn těchto podmínek pro výkon moci nutně omezuje centralizaci a ovlivňuje organizaci a osud takzvaného tradičního státu. Panovník k sobě váže držitele lokální moci buď tím, že je nějakým způsobem připoutá ke svému dvoru, nebo tím, že zřídí funkce, kterými jim v daném místě vytvoří protiváhu nebo je přímo vytlačí. Bugandští králové tak některým kmenovým náčelníkům propůjčili významné hodnosti, podřídili celé rody své výhradní kontrole a zavedli v provinciích střediska své autority, která podněcovala soupeřivost a vytvářela rovnováhu v jejich prospěch. Obtíže při prosazování centralizace často mívají také další důsledek. Relativní slabost centrální moci umožňuje udržení mocí, které jsou jejími partnery, byť *podřízenými*, na různých místech daného teritoria. V tom případě provincie v jistém smyslu přejímají struktury státu, který nemá prostředky k tomu, aby mohl materiálně uskutečnit svou jednotu. Například lundští panovníci jmenovali správce, nazývaného *sanama*, který je reprezentoval v jižní části jejich říše a budoval na svěřeném území stejnou politicko-vojenskou organizaci, jaká existovala v centrální oblasti. Tento jev se objevuje zvláště zřetelně ve starém konžském království. Král a provinciální či vazalské náčelníci se každý na své úrovni ocitají v téže situaci a politické uspořádání se prakticky opakuje: náčelníci se přibližují svému panovníkovi a jejich sídelní města se podobají sídlu královské moci.⁹³⁾ A konečně, což je třetí důsledek, dokud zůstává teritoriální struk-

93) Viz C. Balandier, *La vie quotidienne au royaume de Kongo*, Paříž 1965.

tura státu segmentární, to znamená dokud je tvořena podobnými, byť hierarchizovanými segmenty, panuje zvýšené riziko odtržení a rozdělení. Oslabený stát po svém zhroutilu nestáhne do hlubin celou společnost; pouze se postupně zmenšuje a prostor, který je pod jeho kontrolou, se nakonec omezuje na oblast, v níž leží hlavní město. Rozpad některých tradičních afrických států, například Konga, je toho důkazem.

Problém schopnosti „centra“ plně ovládnout své politické teritorium se také objevuje v tradičních společnostech, podřízených absolutní moci a disponujících účinným vládním aparátem. K. Wittfogel to ve svém kontroverzním díle *Despotisme oriental* (1964) ukazuje zcela jasně. Totální despotická moc, která potlačuje všechny odchylky, nachází své nejvíce omezující hranice ve vztahu k prostoru, přestože jí byrokratické a materiální prostředky umožňují jeho kontrolu. Wittfogel spojil tuto formu politické organizace s „vodní civilizací“ – tedy s civilizací, založenou na rozsáhlých zavlažovacích dílech – a zjistil, že nemohla dosáhnout patřičného rozšíření svých institucí. V rámci tohoto systému jsou územně *nejrozsáhlejší* politické jednotky zasazeny diskontinuitou a oslabením soudržnosti. Toto oslabení může způsobit i historická náhoda, jak o tom svědčí případ severní Číny, která byla několikrát po sobě vystavena nájezdům „nomádských kmenů“, a poté se rozdělila na několik provincií, jež si nicméně uchovaly „svou tradiční strukturu založenou na agro-despotické moci“.⁹⁴⁾ V tomto případě vedly strasti způsobené stá-

94) K. Wittfogel, *Le despotisme oriental*, fr. překlad, Paříž 1964, s. 275.

tu k teritoriálnímu dělení, k omezení jeho geografického rozsahu; přesto však radikálně nezměnily povahu jeho moci. Velmi průkazný je příklad říše Inků, jejíž podstata byla často vykládána nesprávně. Jde ještě o „vodní“ společnost, která se vyznačuje despotickou mocí. Incká říše se utvářela postupným dobýváním a uchovala si ráz disparátního světa: byla tvořena jednotlivými státy, konfederacemi, kmeny a venkovskými společenstvími, která si uchovávala svou individualitu; těmto různorodým jednotkám bylo nadřazeno standardizované administrativní rozdělení, jakási rigidní organizace politického prostoru, kterou můžeme označit jako byrokratickou fikci. Říše zajišťovala spíše řízení ekonomiky fungující ve prospěch kasty Inků než administrativní dohled nad lidmi, který byl do značné míry ponechán v rukou místní moci. Tento aspekt zdůrazňuje i A. Métraux: „Incká říše ve skutečnosti kombinovala absolutní despotismus s tolerancí vůči sociálnímu a politickému uspořádání podmaněných skupin obyvatel.“ Tento autor názorně ukázal přežívání místních zvyků a regionálních struktur a upozornil na hranice, na něž incký despotismus nutně narážel, neboť říše sice nebyla dokonale centralizovaná, ale snažila se o to.⁹⁵⁾ Politický prostor v ní přes veškerá zdání nikdy nebyl homogenní a ústřední moc se přes svůj absolutismus musela vyrovnávat s regionálními zvláštnostmi.

Spor mezi segmentárním a centralizovaným nelze vyřešit pouze odkazem k území, na němž tradiční stát uplatňuje své zákony. Projevuje se přímo v lůně státního organismu, jehož sjednocovací tendence narušuje,

95) A. Métraux, *Les Incas*, Paříž 1961, s. 85n.

a často na sebe bere podobu křehké koexistence státních struktur a struktur kmenových nebo rodových. Tyto struktury jsou totiž ve vztahu relativní neslučitelnosti a za jistých podmínek dokonce protikladnosti. Jejich kontrastnost může být snadno zvýrazněna: segmentární uspořádání stojí proti uspořádání hierarchickému, moc s více póly proti moci centralizované, rovnostářské hodnoty proti aristokratickým hodnotám atd. Někteří političtí antropologové zdůrazňují právě tento moment. L. Fallers v jedné ze svých studií, věnované ugandským Sogům, prosazuje jako řídicí hypotézu existenci „strukturálního antagonismu“ mezi hierarchickým státem a rodovou organizací. D. Apter poukazuje na „zásadní rozpor“ mezi oběma systémy autority a dvěma řetězci hodnot, které předpokládají. Dělicí čára je nicméně dosti neurčitá: ovládnutím starého kmenového systému zajišťuje státní uspořádání svou částečnou integraci; panovník se tak může prezentovat jako styčný bod mezi státním a rodovým zřízením, *jako král a hlava všech kmenů* – což je případ bugandského království.

Ve společnostech, v nichž se státní zřízení prosazuje jen s obtížemi a někdy vzniká jen díky vnějšímu zásahu (například na Tahiti nebo na Havaji), se konfrontace mezi oběma systémy a jejich křehké soužití projevuje v celé nahotě. Z tohoto pohledu představuje ilustrativní příklad Polynésie. Na souostroví Tonga, které poznalo „tisíc let absolutní monarchie z boží vůle“⁹⁶⁾ a představuje tak v rámci polynéských společ-

ností naprostou výjimku, napomohla nicméně rozptýlenost jednotlivých ostrovů udržení rodových skupin, na nichž spočívala politická organizace, neboť právě v jejich lůně nacházel tonžský aristokratický systém svůj základ a právě s ohledem na ně se utvářely vztahy mezi jednotlivými ostrovy a budovala politická strategie. Na ostrově Samoa koexistuje teritoriální rozdělení (do distriktů) s dělením, jež je výsledkem kmenové příslušnosti a slouží jako opora náčelníků, kontrolovaných kmenovým shromážděním (*fono*). „Nejvyšší náčelník“, který je hlavou několika distriktů, demonstruje politickou jednotu celého souostroví. Tato rovnováha, která podřizuje jeho moci moc místních a kmenových náčelníků, se zdá být tak zranitelná, že trvalým rysem politické organizace je rozdělení země mezi dvě „strany“: jedna je mocná a vládoucí (*malo*), druhá má pouze podmíněnou moc, podřízenou rozhodnutím silnější strany (*vaiwai*). Mocenské postavení umožňuje určité skupině nebo distriktu využívat ostatní až do chvíle, než vypukne konflikt, který způsobí výměnu rolí. Dějiny Samoy jsou až do začátku 19. století těmito boji o moc poznamenány mnohem více než postupným vývojem utvářejícího se státu. Územní jednotky na Tahiti zcela zřejmě odpovídají zónám vlivu jednotlivých kmenů. Mohla se na nich rozvinout oblastní moc, mohl v nich získat převahu některý kmen (Tevové), ale všechny mocenské vztahy, vyjádřené odvolatelným spojenectvím, účinkovaly tak, aby zabránily nastolení trvalé nadvlády. Uvnitř kmenové skupiny Tevů soupeří dvě „větve“ a snaží se kontrolovat celý kmen. Tento systém se vyznačoval relativní nestabilitou a až kolem roku 1815 – v podstatě

96) J. Guiart, *Structure de la chefferie en Mélanésie du Sud*, Paříž 1963, dodatek s. 661.

z vnějších příčin – byl Pomaré II., když „prakticky vyhladil třídu náčelníků“, považován za „tahitského krále“. Podle Williamsonových slov musela rodící se „despotická“ moc zničit kmenový systém, jinak by sama podlehla; dočasně tedy zvítězila za pomoci Angličanů, misionářů a dalších vnějších činitelů.⁹⁷⁾

Přetrvávání segmentárních prvků uvnitř tradičního státu přimělo A. Southalla postavit proti sobě „zcela rozvinutý“ stát *unitární* a stát *segmentární* a vyslovit tvrzení, že první z těchto dvou politických forem byla realizována jen zřídka: „Ve většině oblastí světa a po většinu času byl dosažený stupeň politické specializace spíše typu segmentárního než typu unitárního.“ V segmentární společnosti je struktura moci, která představuje hlavní rozlišovací kritérium, nazývána *pyramidální*. Stejně formy moci se opakují na různých úrovních; konstitutivní jednotky mají relativní autonomii a jejich území není administrativně rozděleno a nespravuje je žádný administrativní aparát; jejich vzájemné vztahy zůstávají podobné těm, které existují mezi jednotlivými segmenty uvnitř kmenové společnosti; a konečně je tento systém často více centralizovaný v rovině rituální než v rovině politické činnosti. V unitárním státě je struktura chápána jako *hierarchická* v tom smyslu, že jednotlivé formy moci jsou v ní jasně rozlišeny podle úrovně, v níž působí, a že nejvyšší moci je přiznávána nezpochybnitelná převaha.

A. Southall zaznamenává šest rysů, které určují segmentární stát: 1) teritoriální svrchovanost je uzná-

97) R. W. Williamson, *The Social and Political Systems of Central Polynesia*, sv. I, 1924.

vána, ale omezována: autorita státu se s rostoucí vzdáleností od centra zeslabuje; 2) centralizovaná vláda koexistuje s ohnisky moci, nad nimiž má jen relativní kontrolu; 3) centrum disponuje specializovaným administrativním aparátem, který ve zmenšeném měřítku nacházíme i v jednotlivých oblastech; 4) ústřední moc nemá absolutní monopol na legální užití síly; 5) úrovně podřízenosti jsou různé, ale vztahy mezi nimi mají pyramidální charakter: na každé z nich sleduje autorita týž model; 6) podřízené autority mají tím větší možnost vypovědět poslušnost, čím dále od centra se nacházejí.⁹⁸⁾

Tento teoretický přínos vyžaduje vzhledem ke svému významu další kritické zkoumání. V první řadě opomijí následující fakt: aby mohla hierarchická struktura moci jasně převládnout, musí být i *převládající* sociální vztahy hierarchického typu, to znamená, že jednotlivé řády (nebo stavy), kasty a prototřídy převáží nad vztahy repetitivního typu, jež jsou výsledkem rodového původu nebo spolenectví. Tento přístup ostatně vyžaduje příliš radikální zlom mezi hierarchickými a pyramidálními vztahy, které ve skutečnosti v tradičních státech koexistují i v mnoha státech moderních, jak ukazují příklady, které nám poskytuje politická antropologie. A konečně role soupeření a konfliktů přímo v lůně politického jednání způsobuje, že si toto jednání uchovává segmentární ráz.

Vládnoucí skupina nemá dokonale unitární charakter, stejně jako stát. Jednotlivé její prvky mezi sebou soupeří o získání moci, prestiže, materiální síly; toto

98) A. Southall, *Alur Society*, Cambridge 1956, kap. IX.

soupeření vyžaduje užití strategií, které alespoň dočasně využívají segmentární rozdělení celé společnosti. Takové vytváření koalic může být namířeno proti budování státu (například v Polynésii) nebo vyvolávat boje o následnictví, které přinášejí více či méně dlouhá období bezvlády (jako v tradičních afrických státech). Stejně je tomu se soupeřením o hodnosti, které vyžaduje podporu mezi členy politické elity a osobní sílu („stranu“), vytvářenou za pomoci příbuzných, spojenců a podřízených.⁹⁹⁾ Tímto způsobem je nadhodnocováno osobní postavení v rámci vládnoucí hierarchie, které navíc využívá posílení, jež mu může poskytnout systém takzvaných segmentárních vztahů.

c) *Racionálnost tradičního státu.* Pro následovníky sociologických teorií Maxe Webera je stát výsledkem postupné racionalizace existujících politických struktur, které projevují jednotnou vůli, vytvářejí kompetentní administrativu, založenou na přesně stanovených pravidlech, a mají tendenci organizovat *veškerý* život kolektivitu. Ve většině tradičních společností je takto chápaná racionalita přítomna jen vzácně: jednota a centralizace jsou polovičaté a zranitelné, přetrvávají partikulární zájmy, administrativa je spíše než na kompetentnosti založena na statutárním postavení a na vztazích osobní závislosti; státní moc do místních záležitostí téměř nezasahuje (a pokud ano, tedy nerovnoměrně, podle vzdálenosti od centra). Pouze ve státech typu „orientálního despotismu“, jak jej určil K. Wittfo-

99) Viz P. C. Lloyd, *Political Systems and Distribution of Power*, Londýn 1965.

gel, se racionalita zdá být zdůrazněná – nebo přeháněná. Svědčí o tom rysy, které bývají považovány za specifické: státu přísluší totální moc a vládnoucí třída splyvá s *aparátem*, který si stát buduje; stát ovládá také základní výrobní prostředky a hraje tedy nesmírně významnou roli v ekonomickém životě; ustavuje nadvládu byrokracie v jím ovládané společnosti a zakládá „byrokratické pozemkové vlastnictví, byrokratický kapitalismus, byrokratickou aristokracii“. Tuto podobu státu – která mu umožňuje být „silnější než společnost“ – můžeme vysvětlit na základě celého souhrnu podmínek a prostředků: omezení soukromého vlastnictví a kontroly velkých technických celků; účinné organizace komunikací a monopolu na vojenskou činnost; existence registračního a archivačního systému, který je nutný pro funkční vybírání daní, zajišťující vládě trvalé zisky; podřízenosti hlavního náboženství, která režimu dodává hierokratický a teokratický charakter.¹⁰⁰⁾

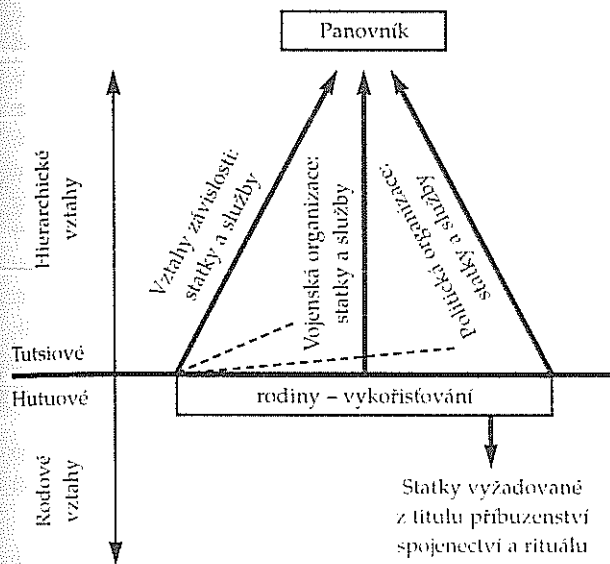
Tento ideální typ v pojetí Maxe Webera nelze uplatňovat na všechny „vodní společnosti“, inventarizované Wittfogelem, jak ukázaly analýzy překážek a omezení, jež číhají na centralizaci. Jeho užití je také omezeno v případě společností, které vlastně vyvolaly jeho formulaci. Ve staré Číně zůstala přes bouřlivý rozvoj byrokratického systému a „despotismu“ politická struktura do značné míry segmentární; ve stínu oficiální hierarchie přetrvávají jednotky s rozsáhlou autonomií – celé vesnice, kmeny, cechy – a státní moc je pouze jakýmsi arbitrem v případech, kdy dojde ke

100) K. Wittfogel, *op. cit.*, Úvod, kap. II a III.

střetu jednotlivých zájmů. Max Weber srovnával „prvotní administrativní strukturu“ ve staré Číně se strukturou vytvářející se v afrických královstvích; zdůrazňoval oslabování autority směrem od centra moci, vliv dědičného principu, roli kmenové struktury uvnitř politického systému, proměnlivou funkci teokratických a charizmatických prvků. Racionalita vlastní institucím tradičního despotického státu zůstává uzavřena v hranicích, jež brání jejímu rozvoji. Je nicméně dovedena k bodu, v němž vládnoucí skupina dosáhla a udržuje ze svého hlediska optimální úroveň racionality – nebo se tomuto stavu, který je určen nejvýhodnějším stupněm vlastnictví majetku, symbolů a prestiže, alespoň blíží.

Pro upřesnění této analýzy si musíme vzít na pomoc konkrétní příklad. Rwandská monarchie se pro tento účel zdá nejvhodnější, vzhledem k rozloze království, k jeho trvání až do nedávné doby a ke kvalitě příslušných etnologických poznatků. Vládnoucí menšinu zde představují *Tutsiové*, skupina cizího původu, nadřazená masě domácího obyvatelstva *Hutuů*, které má drtivou většinu (více než 82 %). *Tutsiové* postupně vybudovali stát, rozšířili jeho území a vytvořili mechanismy, které zajišťují jeho politický a ekonomický vliv: síť vztahů osobní závislosti, politicko-administrativní hierarchii, armádu. Zajistili bezpečnost a podporovali kapitalizaci jeho obyvatel, takže hustota obyvatelstva převýšila během posledních desetiletí sto lidí na km². A konečně také vybudovali unitární systém, v němž je panovník – absolutní vládce nad celou zemí i jejími obyvateli – strážcem a zakladatelem národní kultury. Racionalitě rwand-

ského státu nicméně brání v rozvoji četné překážky. Jednotlivé oblasti se vymykají státní kontrole v závislosti na své vzdálenosti od centra; kmenové a rodové struktury jsou tím silnější, čím je tato kontrola uvolněnější; v důsledku toho je rovnováha mezi různými formami moci i ve stejných podmínkách proměnlivá. Stát nedokázal prosadit svůj vliv rovnoměrně a oblastní „varianty“ svědčí o hranicích všeobecného prosazování jednotného správního systému. Projevy odporu nelze vysvětlovat pouze technickou nedostatečností primitivní byrokracie (vztahující se na prostředky organizace prostoru a zajištění komunikace),

Politický a ekonomický vliv ve staré Rwandě

neboť mají charakter odmítání nadvlády tutsijské aristokracie. Je to tím, že racionalita rwandského systému nepřísluší tolik státu, který by organizoval společnost jako celek, jako spíše jedné „třídě“, organizující vykořisťování většiny obyvatel, pověřené pouze výrobou a zatížené četnými dávkami. Sociální a politický mechanismus zde nemá jiný cíl. Pokud se rozložení základních sociálních vztahů – všechny mají ekonomické předpoklady – pokusíme znázornit graficky, zjistíme, že jsou cele orientovány na panovníka (*mwami*), na hodnostáře politicko-administrativní hierarchie a na aristokracii (viz schéma na předcházející straně).

Tato racionalita tedy působí ve prospěch vládnoucí minority a je do té míry nepochybná, že politická organizace mohla být interpretována jako „směnný systém“. Král, náčelníci i hodnostáři musejí mít velké majetky, aby mohli rozdávat a projevovat tak svou nadřazenost.¹⁰¹⁾ Tutsiové i Hutuové si uvědomují, že představují dvě naprosto rozdílné skupiny, které spojuje koloběh *nerovných* výměn. Tuto základní nerovnost vyjadřuje velice umně vybudovaná ideologie, která tvrdí, že panující nadvláda má své základy současně v přírodě i v dějinách, neboť vychází z božích příkázání. J. Vansina upozorňuje na to, že pro královské dvorní historiografy byla „rwandská minulost dějinami prakticky nepřerušovaného vývoje vyvolaného národa Tutsiů, jejichž královská dynastie sestoupila

101) Viz studie A. Trouborst o sousedním (a velice podobném) království Burundi: *L'organisation politique en tant que système d'échange au Burundi, Anthropologica*, III, 1, 1961.

z nebe“. Přestože stát ještě není zcela konstituován, projevuje se již jeho nejednoznačnost: představuje nástroj menšinové skupiny, pro niž zajišťuje nadvládu, avšak prezentuje se jako emanace transcendentní racionality, která působí ve prospěch celé společnosti. Toto konstatování je ovšem v rozporu s interpretacemi některých příležitostně politizujících antropologů, například Malinowského.

d) *Rysy tradičního státu*. B. Malinowski tvrdí, že „prvotní stát nepředstavuje pro své příslušníky žádnou tyranii“. Vysvětlení pro tento neutlačovatelský charakter státu nachází ve skutečnosti, že základní vztahy jsou stále založeny na příbuzenství, kmenové příslušnosti, systému věkových skupin atd.; tyto vztahy způsobují, že „každý je reálně či fiktivně spojen s jakoukoli další osobou“.¹⁰²⁾ Personalizace sociálních a politických vztahů by tak stavěla primitivní stát do protikladu ke státu byrokratickému a měla by za následek eliminaci (nebo redukci) průrvy mezi státní mocí a společností podřízené jejím zákonům. Tento způsob vidění je však popírán fakty, přestože zdůrazňuje právě personální aspekt autority; částečně je potvrzen pouze tehdy, když se stát nachází v zárodečném stavu a nezmocnil se ještě moci nad celou společností. Tato idylická vize nicméně podnítila některé autory k tomu, aby chápali tradiční stát jako velkou rodinu zahrnující všechny lid.

Max Gluckman, který založil svůj rozbor na výsledcích vlastního afrického bádání, zdůrazňoval ry-

102) B. Malinowski, *Freedom and Civilization*, 1947, s. 266 a 253.

sy, které jsou vlastní africkým státním společenstvem, a uvažoval o jejich širší platnosti. Nejdříve připomíná technologická omezení, v mnoha případech slabou diferenciaci ekonomiky a úlohu, kterou stále ještě hraje „mechanická solidarita“, a poté poukazuje na vnitřní *nestabilitu* těchto států. Jsou ohrožovány segmentací spíše vinou křehkosti svých teritoriálních základů než na základě určitého typu moci, jejímž jsou nástrojem. Dá se říci, že jejich fyzická zranitelnost kontrastuje se schopností rezistence politické organizace, kterou implikují. Jak vysvětlit tento zjevný rozpor? Gluckman upozorňuje na absenci rozdlů a konfliktů mezi ekonomickými zájmy vládnoucích a ovládaných: střety mezi jednotlivými „třídami“ se ještě neobjevují a celý mocenský a autoritativní systém není nijak zásadně zpochybňován. Konflikty jsou omezeny na ty, které vyplývají ze systému, to znamená na boje o moc a na soupeření o přístup k hodnotám. Gluckman doplňuje svou teorii o upřesnění, že „africké státy samy v sobě zahrnují proces trvalé vzpoury, nikoliv však revoluce“. Není zpochybňována jejich struktura, pouze nositelé moci a autority. Vzpoura tak vede k odtržení jednotlivých částí nebo ke změně vrchností a může být dokonce institucionalizovaná jakožto činitel posílení politické organizace v rámci periodického rituálu.¹⁰³⁾ Vnitřní dynamičnost tradičního státu tedy vystupuje na povrch v podobě nestability, projevující se v rozšiřování poli-

tického teritoria, v soupeření o moc a ve vzpourách, které však nemají účinnost revoluce; změny tedy závisejí spíše na vnějších podmínkách než na zpochybňování působícím uvnitř systému. Tato interpretace je však pravdivá jen zčásti, protože podceňuje státní donucování – které pro G. P. Murdocka naopak představuje určitý typ „afrického despotismu“ – a navíc opomíjí rozpor mezi sociálně nerovnými skupinami, mezi vládnoucími a ovládanými. Teprve když přistoupíme ke studiu *sociálních hnutí* ve zkoumaných společnostech, můžeme korigovat falešné představy, které o povaze tradičních státních společností stále ještě máme. Tento proces už byl ostatně započat. Například P. Lloyd v nedávno vydaném teoretickém eseji zdůrazňuje nevyhnutelnost konfliktu a nutnost donucování, jež definují *každý* stát a vymezují oblasti, v nichž případné střety probíhají: v lůně „politické elity“, mezi podskupinami, jimiž je tvořena, uvnitř globální společnosti, mezi privilegovanou menšinou a jí podřízenými „masami“. M. H. Fried se znovu pouští do systematického zkoumání vztahů mezi sociální stratifikací a státními formami, aby nakonec označil každou státní moc za nástroj nerovnosti.¹⁰⁴⁾

Jen stěží chápeme, že by tomu mohlo být jinak. Tradiční stát nemůže být definován na základě určitého sociologického typu (nebo modelu), který by jej *radikálně* stavěl proti státu modernímu. Jako každý státní útvar musí především odpovídat společným ry-
sům. Jakožto diferencovaný, specializovaný a trvalý

103) Viz zejména Max Gluckman, *Custom and Conflict in Africa*, Oxford 1955, a *Order and Rebellion in Tribal Africa*, Londýn 1963.

104) M. H. Fried, *The Evolution of Social Stratification and the State*, in S. Diamond (ed.), *Culture in History*, New York 1960.

orgán politické a administrativní činnosti si vytváří vládní aparát, který bude schopen zajistit bezpečnost na jeho hranicích i uvnitř nich. Vztahuje se k určitému území, organizuje politický prostor tak, aby jeho uspořádání odpovídalo hierarchii moci a autority, a zajišťuje uskutečnění zásadních rozhodnutí na celé rozloze země, která patří do jeho pravomoci. Jakožto prostředek nadvlády, uskutečňované menšinou, která má monopol na politické rozhodování, se staví nad společnost, jejíž společné zájmy musí nicméně hájit. V důsledku toho představuje tradiční státní uspořádání v podstatě dynamický systém, který trvale vyžaduje využívání strategií, jež udržují jeho převahu a převahu skupiny, která jej kontroluje. Novější antropologická zkoumání nás nutí tyto aspekty nezanedbávat (či neopomíjet): tradiční stát skutečně umožňuje dané menšině vykonávat dlouhotrvající nadvládu; dokonce i boje o moc uvnitř této menšiny – na které bývá politika v těchto společnostech často redukována – tuto nadvládu spíše posilují než oslabují. Politická třída se tímto soupeřením „zatvrzuje“ a posouvá moc, kterou drží jako skupina, k nejzazšímu bodu. Nejvýrazněji se tyto rysy projevují ve společnostech typu „orientálního despotismu“.

Tradiční stát má také distinktivní rysy; některé jsme již rozebrali nebo je alespoň naznačili. Tradiční stát nutně ponechává značný prostor empirismu; vytváří se na základě dříve existujících politických jednotek, které nemůže nijak obejít a na kterých zakládá své vlastní struktury; nadvládu centrální moci ovšem prosazuje jen s obtížemi a ponechává si difúzní charakter, kterým se liší od centralizovaného moderního státu;

zůstává tedy ohrožen územní segmentací. Tato forma politické organizace ostatně obecně odpovídá *patrimonialismu*, jak jej definoval Max Weber. Panovník získává moc pro své osobní vlastnosti (a nikoliv na základě formálních a vnějších kritérií) a díky pověření z nebes, od bohů nebo královských předků, které mu umožňuje jednat ve jménu nedotknutelné tradice a vyžadovat poslušnost, jejíž vypovězení se rovná svatokrádeži. Moc a autorita jsou tak silně personalizovány, že veřejný zájem lze jen těžko oddělit od zájmu soukromého. Vládní a administrativní aparát se spíše než o úředníky opírá o hodnostáře, o osobnosti vybrané na základě vztahů osobní závislosti.

U tohoto typu moci se setkáváme se specifickými politickými strategiemi, které zpochybňují vztahy založené na příbuzenství a spojení, vztahy mezi patronem a klientem, různé procedury, umožňující získat další poddané, i rituální prostředky, dodávající moci její posvátný základ. Politické antagonismy se druhotně mohou projevovat jako protiklad mezi rodovým uspořádáním a státem ustaveným hierarchickým řádem nebo jako nábožensky či magicky zabarvené soupeření. Vztah k posvátnu je ovšem vždy zřejmý, neboť právě na jeho základě staví tradiční stát svou legitimitu, vytváří své všeobecně uctívané symboly a odhaluje právě tu část své ideologie, která jej charakterizuje. V jistém smyslu nachází jeho teoretická racionalita své vyjádření v převládajícím náboženství, zatímco u skupiny (nebo prototřídy), která má monopol moci, se projevuje racionalita praktická.

3. Hypotézy o původu státu

Ctižádostí antropologického zkoumání bylo osvětlit původ prvotních a primitivních institucí a tohoto úkolu se nikdy zcela nevzdalo. Problém zrodu státu se táhne celými dějinami této vědecké disciplíny; zabývali se jím už její zakladatelé a dodnes se periodicky objevují teoretické studie věnované tomuto tématu. Soupis teorií, jež jsou výsledkem tohoto bádání, nicméně může přinést zklamání, přestože napomáhá upřesnění různých vlastností prvotního státu a odhalení nejasností spojených s definicí státní moci. Vědecký význam těchto teoretických výzkumů je mizivý od chvíle, kdy si musíme přiznat – jak navrhuje W. Koppers –, že „stát, jak jej dnes chápeme, vzniká už v nejstarších dějinách lidstva“. Nejčastěji je proces formování státní moci spojován s aktem *dobývání*, který je považován za prvotní impulz pro vznik diference, nerovnosti a nadvlády. F. Oppenheimer v díle *Der Staat* (1907) definuje všechny známé státy na základě nadvlády jedné třídy nad druhou za účelem ekonomického vykořisťování. Spojuje formování „systému tříd“ a následné konstituování státní moci s *vnějšími* zásahy: podřízení jedné skupiny (domorodé) jinou skupinou (cizí a dobytelskou). Toto hledisko sdílejí s drobnými rozdíly a odlišnostmi další antropologové, z nichž někteří nicméně trvají na požadavku teoretické přesnosti. Například R. Linton v díle *The Study of Man* (1936) promýšlí v podstatě dva způsoby budování státu: dobrovolné spojení a vnucenou nadvládu, jejíž výskyt je podle něj mnohem častější: „Státy mohou

vznikat buď dobrovolnou federací dvou nebo více kmenů, nebo podmaněním slabších skupin skupinami silnějšími, což má za následek ztrátu jejich politické autonomie... Státy vzniklé dobytím jsou mnohem častější než konfederace.“¹⁰⁵⁾ V novém úvodu k antologii vydané v roce 1953 se R. Beals a H. Hoiyer navíc méně zdrženlivě domnívají, že výhradní právo k legitimnímu užití síly a donucení – jímž je definována vládní moc – „se objevuje pouze v dobytelském státě“ (*An Introduction to Anthropology*). S. Nadel se v teoretických úvahách, provázejících jeho studii o politickém systému nigerijského kmene Nupé, vydává tímž směrem, když považuje faktor dobytelskosti za jeden z nutných činitelů při utváření státní moci.¹⁰⁶⁾

Tento způsob interpretace je tak spojen s dlouhou řadou autorů, kteří provádějí své výzkumy mimo rámec antropologie: patří mezi ně například už zmiňovaný F. Oppenheimer, L. Gumplowicz (*Grundriss der Soziologie*, 1905) i Max Weber, který definuje politično na základě faktu nadvlády a za hlavní konstitutivní prvek takto vytvořeného vztahu považuje právě vnější dobytelskou aktivitu. A. Rüstow se v novější studii přiklání k teorii zevního vývoje komplexních sociálních stratifikací a politické moci, při té příležitosti kvalifikované jako *feudální*.¹⁰⁷⁾ Přestože měla tato „interpretace“ – kterou H. E. Barnes pový-

105) R. Linton, *op. cit.*, s. 240n.

106) S. F. Nadel, *A Black Byzantium*, Londýn 1942, s. 69–70.

107) A. Rüstow, *Ortsbestimmung der Gegenwart*, 2 sv., Curych 1950–1952.

šil na „sociologicky distinktivní teorii o původu státu“ – poměrně dlouho značný vliv, kritický přístup záhy odhalil její meze. W. MacLeod poukázal při zkoumání poznatků o severoamerických Indiánech na v zásadě endogenní vývoj některých forem sociální hierarchie a politické moci, kterou tyto formy podmiňují.¹⁰⁸⁾ Nejucelenější námitky ovšem vznesl R. Lowie, který upozornil na to, že vnitřní podmínky jsou dostatečné „pro vznik dědičných nebo víceméně dědičných tříd“ a poté i prvotního státu, a poznamenal, že oba hlavní faktory – nerovná diferenciaci a dobytvačnost – „nejsou nutně neslučitelné“ (*The Origin of the State*, 1927). V touze odhalit charakteristické vnitřní znaky, podporující utváření státní moci, zachází nicméně do extrému a v *potenciálních* stavu rozpoznává tuto moc ve většině lidských společností. Tvrdí: „V dřívějších dobách nebylo v primitivním prostředí nutné zprerhat příbuzenská pouta a zakládat politický stát. Souběžně s existencí rodiny a kmene se totiž v nejjistitelném časovém úseku vytvářela jakási sdružení – mužské kluby, věkové třídy nebo tajné organizace – nezávislá na příbuzenských vztazích, rozvíjející se v oblasti zcela odlišné od prostředí příbuzenské skupiny a schopné celkem snadno získat politický charakter, pokud jej neměly od samého začátku.“¹⁰⁹⁾ Lowie zkrátka bere v úvahu v podstatě dvě vnitřní podmínky vhodné k ustavení prvotního

státu: existenci sociálních vztahů mimo příbuzenství, z nichž některé zpochybňují princip „místního soustředění“ a existenci skupin, nazývaných „sdružení“, jež jsou nositeli nerovnosti na základě rozdílů v pohyblivosti, věku nebo stupni zasvěcení. Základní problém nicméně přetrvává: tyto rysy jsou pouze obecné a všechny společnosti, které se jimi vyznačují, na sebe berou velice různorodé formy politické organizace. Lowie tedy musí vzít v potaz specifitější faktory, vyvolávající proces centralizace moci. Některé plynou z vnitřního uspořádání: jde o patriční zhodnocení vojenských sdružení, přestože může mít sezonní charakter jako u indiánského kmene Čejenů, dále o nadvládu hierarchií vytvořených podle sociálního zařazení, jako je tomu například u polynéských společností, a o přítomnost silně sakralizovaných osobností, jež zakládají autokracii a svou činnost spojují s „aureolou nadpřirozeného“. Jiné specifické faktory jsou vnější: vliv cizinců, kteří se na daném území usazují a náčelníkovi přinášejí dodatečnou moc, jako na ostrovech Fidži; dobytvačné války, které posilují politickou jednotu a vytvářejí podmínky pro nadvládu, jako je tomu v případě několika afrických říší. R. Lowie v tomto smyslu promýšlí několik cest, jež vedou k nastolení centralizované moci, opomíjí však přitom *ekonomické podmínky*, vytvářející sociální vztahy, které činí tuto moc nezbytnou. Jeho definice státu je tak příliš široká a zavádí jej ostatně k přesvědčení, že státní moc se (v zárodečném stavu) objevuje od chvíle, kdy „potenciální a trvalé praktikování fyzického donucování“ začalo být „příslušným společenstvím sankcionováno“. Taková interpretace je

108) W. C. MacLeod, *The Origin of the State...*, Filadelfie 1924, s. 12, 39.

109) R. Lowie, *Primitive Society*, 1921, s. 380.

příliš extenzivní a nakonec ani neumožňuje přesněji vymezit konstitutivní proces nejvyspělejších tradičních států.¹¹⁰⁾

V novějších antropologických výzkumech byla znovu doceněna relativní role dobovačných snah v celém souhrnu těchto procesů. M. Fried navrhuje jasně rozlišovat státy *primární* a státy *sekundární* neboli odvozené. Do první skupiny patří státy, které se formovaly díky vnitřními nebo regionálnímu vývoji, aniž byly poznamenány jinými dříve existujícími státními útvary; jejich počet je dosti skromný: jde o státy, vznikající v údolí Nilu, v Mezopotámii, v Číně, v Peru a v Mexiku. Druhá skupina představuje jakousi „odpověď“ vnucenou přítomností sousedního státu, skutečného mocenského pólu, který nakonec modifikuje rovnováhu, panující ve více či méně rozsáhlé oblasti. Tímto způsobem, byť různými konkrétními postupy, se rozvinuly četné státní společnosti v Asii, v Evropě i v Africe. H. Lewis při zkoumání afrických království identifikuje některé procesy, které zprostředkovaně přispěly k jejich vzniku: 1) rychlé nebo zákeřné dobytí politicky oslabených jednotek (království v meziježerní oblasti východní Afriky); 2) vleklá válka, která po sérii vítězství a porážek způsobila nové politické dělení (etiopští Gallové); 3) odtržení zapříčiněné ambicemi lokálních vyslanců centrální moci (Mosijové) nebo vzpourou proti odvádění daní (Dahomejci); 4) dobrovolné podřízení

110) Kromě již zmíněného díla viz také R. Lowie, *Social Organization*, 1948, kap. 14.

cizí moci, která je považována za účinnější (tanzanští Šambalové).¹¹¹⁾

Tento přístup, který rozlišuje dva způsoby formování státu, se do značné míry podobá teorii „dobyvatelské společnosti“ K. Wittfogela, který rozlišuje *primární* dobovačnost, jež vytváří rozvinutou sociální stratifikaci, a dobovačnost *sekundární*, jež s sebou nese další diferenciaci již stratifikovaných společností. Obě skupiny nás nepřímou staví před problém endogenního vývoje, bez něhož nemohou zmiňované procesy působit v případě již stratifikovaných společností, jež jsou řízeny silnou centralizovanou mocí. Obě mají též význam: svědčí o důležitosti a složitosti vnějších vlivů a současně poukazují na omezenost teorií, jež jsou založeny pouze na pojmu dobovačnosti. Politický dopad vnějších faktorů a vztahů je ještě patrnější, připomeneme-li si, že každá moc je podřízena dvojí nutnosti: jedna je řádu vnitřního, druhá vnějšího. Jednu z variant interpretací – které bychom mohli označit jako racionální – geneze prvotních států nabízí A. Southall: za podmínku realizace tohoto procesu považuje etnickou a kulturní *heterogenitu* v rámci jedné oblasti. Vzájemné působení různých etnik s odlišnou sociální strukturou postupně vede k tomu, že se tato etnika přizpůsobí struktuře založené na nadvládě a podřízenosti, na jejímž základě se mohou vytvářet jednotlivé formy státní moci. Podle Southalla tomuto vývoji napomáhají dvě okolnosti: první z nich je situace, kdy v jedné

111) H. S. Lewis, *The origins of African Kingdoms*, in *Cahiers d'Études Africaines*, 23, 1966.

z etnických skupin již je vytvořena *ve velkém měřítku* účinná politická organizace; tato skupina má k dispozici prostředky, umožňující politicky uspořádat rozšiřující se prostor, a nakonec vnucuje svou nadvládu všem menším společnostem, s nimiž je v kontaktu. Druhá okolnost souvisí s okamžikem, kdy se v jedné společnosti objevují *charizmatičtí vůdce*, kterým se dobrovolně podřizují sousedící skupiny nebo kteří se stávají jakýmsi „modelem“, podle jejichž vzoru organizují sousední skupiny svou vnitřní moc, a tím se jim podřizují také. V prvním případě jde o schopnost řídit rozsáhlou politickou oblast, ve druhém případě umožňují vznik struktury založené na nadvládě spíše vlastnosti vůdce. Zárodek státního uspořádání je tedy na světě.

Všechny tyto teorie narážejí na těžkosti, s nimiž se pokoušejí bojovat stejnými zbraněmi: když uvnitř preetatických společností nenalezly podmínky postačující ke vzniku státu, začaly hledat příčiny diference, která umožňuje zformování struktury založené na nadvládě, vně těchto společností.

V implicitní či explicitní antropologii, jak ji narysovala marxistická věda, jde naopak o vnitřní transformační proces, to znamená o přechod primitivního společenství ke společnosti, v níž se hlavním mechanismem sociální integrace a unifikacím principem stává stát. Ani B. Engels ve slavném díle zabývajícím se „původem rodiny, soukromého vlastnictví a státu“ neopomíjí teorii dobyvačnosti. Právě na jejím základě a na základě demografických rysů vysvětluje genezi státní moci u Germánů, která je přímým důsledkem „dobytí rozsáhlých prostor, jimž nebylo možno vlád-

nout na základě starého *rodového* uspořádání“. Tvrdí nicméně, že až v Athénách můžeme spatřovat „tu nejryzejší, nejklassičtější formu“, z níž se *přímo* rodí stát vyrůstající z rozporů, jež jsou vlastní *rodové* společnosti. Rozlišuje pět hlavních okolností, jež napomohly překročení stadia prostého sdružování jednotlivých kmenů: vytvoření centrální správy a všeobecně platných zákonů; rozdělení občanů do tří „tříd“; rozkladné působení monetární ekonomiky; vznik soukromého vlastnictví; nahrazení příbuzenských pout pouty teritoriálními. Stát povstává nad společností, rozdělenou na „třídy“, jako důsledek celého souhrnu složitých a navzájem souvisejících procesů; státní uspořádání nejvíce vyhovuje té „třídě“, která se zmocnila nadvlády a prostředků vykořisťování. Engels zkoumá formování státu v Athénách, v Římě a u Germánů a činí z tohoto srovnání obecné závěry, jež mají nepopíratelný teoretický význam a inspirovaly některé politické antropology, aniž si to často byli ochotni přiznat. Lze je v podstatě shrnout do tří vět: stát se rodí ze společnosti; objevuje se ve chvíli, kdy se společnost „sama se sebou dostává do neřešitelného rozporu“, a jeho úkolem je „zmírnit hrozící konflikt a udržet jej v hranicích řádu“; může být definován jako „moc, vzešlá ze společnosti, která se ovšem snaží dostat nad společnost a stále více se od ní vzdalovat“.

Engels nás nezbavil všech potíží, neboť se nakonec přiklonil k příliš jednostranné koncepci sociálního a politického vývoje, když eliminoval dřívější poznatky o asijském výrobním způsobu a orientálním despotismu a stranou ponechal také antropologickou dokumentaci, zkoumající některé primitivní státy. Vývoj

západní civilizace je pro něj totiž typický pro vývoj každé společnosti a každé civilizace, přestože uznává, že jakmile vyústí v ustavení státního uspořádání, dělí se do různých proudů. Takto naznačená cesta se nicméně jeví jako velice plodná a vybízí k rozboru přechodných forem, v nichž ještě přetrvávají prvky primitivního společenství a už se objevují prvky společnosti „tříd“ (nebo prototříd) a zformované státní moci. Hlavním úkolem je dnes *zkoumání různých procesů, skrze něž uvnitř společnosti vzniká nerovnost a objevují se rozpory, které si vynucují vznik diferencovaného organismu, jehož úkolem bude obsáhnout je a zkontrolovat.* Toto úsilí dnes vychází z pokroku v oblasti ekonomické antropologie a historického poznání příslušných společností, může ovšem vyvolat, alespoň na určitou dobu, nezájem o opakované pokusy „vysvětlit“ genezi státní moci.

KAPITOLA VII

TRADICE A MODERNOST

Než politická antropologie dosáhne zralosti, musí čelit problémům, které dnes zakoušejí všechny její koncepce. Staré formy moci degradují nebo se mění, primitivní a tradiční státy podléhají tlaku moderních států s jejich byrokratickou administrativou nebo přebírají jejich strukturu. Politická mutace započala ve většině takzvaných rozvojových zemí a je tak pokračováním změn, jež byly způsobeny koloniální nadvládou nebo koloniální závislostí. Tento dlouhý politický příběh, založený na fungování *vnějších vztahů*, dnes vnáší změny nejen do asijské oblasti, která byla odpradáвна otevřená vnějším vlivům, ale i do oblasti Polynésie, na Samou, Tahiti či Havaj, kde „centralizované monarchie“ vznikaly na základě evropských myšlenek a koncepcí zejména v průběhu 18. století a poté zmizely nebo degradovaly pod kolonizačním jhem. V černé Africe byly politické jednotky, jejichž území leželo na západním pobřeží, zvláště v oblasti Guinejského zálivu a dnešního Konga, postiženy sekulárními vztahy s evropským prostředím; některé jimi byly nejdříve posíleny, a poté zcela nebo téměř zcela zničeny. Například v konžském království, které na konci 15. století